

S. DAUKANTO DIDŽIOJO LENKŲ – LIETUVIŲ KALBŲ ŽODYNO ISTORIJA

GIEDRIUS SUBAČIUS

Turimais duomenimis, Simonas Daukantas yra rašęs keturis dvikalbius žodynus. Pats stambiausias iš jų – tritomis lenkų–lietuvių kalbų žodyno rankraštis, turintis apie 2280 puslapių in folio (didelio formato) ir, Jono Kruopo duomenimis [Kruopas, 1961, p. 305], 56 567 lenkiško registro žodžius. Deja, šio žodyno Daukantas nebaigė, apie trečdalį lenkiškų vokabulų paliko be lietuviškų žodžių – J. Kruopo duomenimis, tik 37 677 lenkiški žodžiai turi lietuviškus atitikmenis [Kruopas, 1961, p. 305]. Šitas Daukanto veikalas neturi pavadinimo, toliau jis sąlygiškai vadinamas DLL (Didžiuoju lenkų–lietuvių kalbų žodynu). DLL dabar saugomas LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštyne [LKLIF, F. 1 / SD 12].

Šiuo straipsniu siekiama pateikti pagrindinio S. Daukanto žodyno rankraščio istoriją nuo parašymo iki šių dienų, be to, apibrėžti jo vietą lietuvių kultūroje, susekti jo žodžių kelius mokslinėje literatūroje.

Pirmosios žinios apie DLL yra du Mikalojaus Akelaičio raštai. Pirmasis – tai 1856 m. spalio 15 (27) d. laiškas Motiejui Valančiui, kuriame Akelaitis rašo: „Jakże byłbym szczęśliwym, gdyby owe folijały przygotowane przez Pana Dowkonta do słownika polsko – żmudskiego dostały się w moje ręce!“ [Akelaitis, 1925, p. 296]. Antrasis – straipsnio rankraštis¹, kur sakoma, kad Daukantas „między innemi [...] pisał Słownik polsko – litewski, którego wszakże niedokończył...“ [LKLIF, F. 1/42]. Šie M. Akelaičio raštai padeda tiksliau datuoti DLL rašymo laiką – prieš 1857 metus. Kadangi DLL popierius gamintas XIX a. šeštajame dešimtmetyje [Клепиков, 1959, c. 100], tai galima teigti, kad DLL sudarytas tarp 1850 m. – 1856 m. pabaigos. Nuo 1858 m. apsigyvenęs Svirlaukyje pas gydytoją Petrą Smuglevičių, Akelaitis ten jau rado Daukantą ir apie jį rašė taip: „Dabar jis pavargo, tai ir neberašo, o kai jį kas paragina prie darbo, tai jis tiktai numos ranka, o akyse sužiba ašara“ [Janulaitis, 1969, p. 32]. Matyt, DLL Daukantas tada jau buvo liovėšis rašyti. Vadinasi, žodynas iš esmės parašytas Varniuose, kur Daukantas gyveno 1850–1855 m. pas M. Valančių.

¹ Straipsnį datuoti galima iš Akelaičio užuominos apie neseniai iš Vilniaus į Varšuvą gautą 1857 metų kalendorių.

Vis dėlto vieną kitą žodį Daukantas galėjo pataisyti ar prirašyti ir vėliau. Antrojo DLL tomo p. 88 ir 99 yra po vieną pridėtinį lapelį, jie turi atitinkamai 12 ir 14 vokabulų. Šiedu pridėtiniai lapeliai yra labai plono popieriaus ir turi iškilų antspaudą su tristiebiu buriniu laivu ir apačioje parašu *PARIS*. Tokiame pačiame popieriuje yra parašyti du Daukanto laišakai iš Svirlaukio: 1858 m. birželio 25 (dabartiniu kalendoriumi liepos 7d.) ir 1858 m. rugpjūčio 13 (25) d. [MAB, F. 264 \1368; MAB, F. 139\ 1354]. Tokiame popieriuje rašyti ir 4 M. Valančiaus laišakai: 1858 m. rugpjūčio 26 (rugsėjo 7) d., rugsėjo 26 (spalio 8) d., spalio 25 (lapkričio 6) d. ir 1859 m. balandžio 24 (gegužės 6) d. Tad visai tikėtina, kad apie 1858–1859 m. Daukantas ir prirašė papildomus DLL lapelius. Matyt, DLL rankraštį jis turėjo nusivežęs ir į Svirlaukį, kur tada gyveno.

Sunku pasakyti, kur buvo DLL po to, kai Daukantas 1859 m. paliko Svirlaukį. Jo biblioteka nebuvo vienoje vietoje; rašydamas 1862 m. testamentą, Daukantas kalba apie knygas, liekančias jo buvusiam kambariui pas Lauryną Vambutą [Merkys, 1972, p. 297]. Jurgis Lebedys mano, kad „ten buvo tik jo bibliotekos dalis. Kitos knygos buvo išsklaidytos įvairiose vietose, daugiausia pas gimines“ [Lebedys, 1972, t. 1, p. 304]. Ar DLL Daukantas visą laiką turėjo su savimi, ar laikė kur kitur – neaišku. Žinoma tik tiek, kad po Daukanto mirties 1864 m. žodynas su kitais jo raštais ir biblioteka pateko į Kivylius, Daukanto seserėno Leono Kaunackio globon [plg. Merkys, 1972, p. 295].

Pirmasis Daukanto žodyninės veiklos paminėjimas spaudoje ir bene vieningas, Daukantui esant gyvam, buvo Ambraziejaus Pranciškaus Kašarauskos (Kosaževskio) 1862 m. straipsnis, kuriame rašoma: „Jest wielu już piszących i pracujących w leksykografii Litwinów, między innymi wymienić musimy pp. Szymona Dowkonta ...“ [Kašarauskas, 1862, p. 135]. Kašarauskas, Daukantui atvykus į Varnius, ten dirbo kunigų pataisos namų prižiūrėtoju. Jiedu susidraugavo [Merkys, 1972, p. 257], dažnai susitikdavo ir Daukantui išsikėlus iš Varnių [Merkys, 1972, p. 279–280]. Aišku, kad Kašarauskui apie savo žodynus buvo papasakojęs ar juos rodęs pats autorius.

Pirmasis S. Daukanto biografas Jonas Šliūpas 1883 m. „Aušroje“ kalba apie lenkiškai žemaitišką jo žodyną [Šliūpas, 1977, p. 178]. Čia išspausdintą informaciją, kiek pparedagavęs, Šliūpas įtraukia ir į savo 1890 m. knygą „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“ [Šliūpas, 1977, p. 63]. Tačiau vargu ar Šliūpas laikė rankose DLL, tada buvusį Kivyliuose. Kalbamąją informaciją, matyt, buvo gavęs iš dabar nežinomų laiškų ar Daukanto amžininkų.

Žodyninės Daukanto veiklos apibūdinimas iš Šliūpo straipsnio „Aušroje“ ar iš „Lietuviškųjų raštų ir raštininkų“ pateko į daugelį vėlesnių raštų, mininčių Daukanto biografiją ir jo žodynus, pvz.: į 1901 m. V. Dembskio knygelę „Ar Vyskupas Valančius nebuvo viliugu lietuvystės?“ [Dembskis,

1901, p. 17], į 1893 m. J. Jablonskio straipsnį „Varpe“ [Jablonskis, 1932, p. 31], į 1913 m. A. Janulaičio rašytą Daukanto biografiją [Janulaitis, 1913, p. 35], į 1937 m. Lietuviškąją enciklopediją [M. Biržiška, 1937, p. 153] ir kt.

Pirmasis iš Daukanto biografijos ir raštų tyrėjų Kivyliuose pas Kaunacius DLL matė Eduardas Volteris, bene 1887 metais. Tiesa, apie tai sužinome tik iš jo 1893 m. paskelbto straipsnio [Wolter, 1893, p. 261], kai Kivyliuose jau 1891 m. gruodžio mėnesį buvo lankęsis ir Mečislovas Davainis-Silvestraitis (Dovoina-Silvestravičius) [VUB, F. 1/E 68]. Bet aišku, kad E. Volteris keturis 1887 m. vasaros mėnesius keliavo po Lietuvą, Žemaičius ir nuoširdžiai dėkojo „семејству Ковнацких в Кивилиях“ už suteiktą pagalbą [Вольтер, 1887, Предисловие]. Tikriausiai tada susipažino ir su DLL, apie kurį 1893 m. taip užsiminė: „Ferner liegt das Manuskript eines polnisch-litauischen Lexikons vor, das aus 3 Bänden besteht, A—M, N—P, R—Z“ [Wolter, 1893, p. 261]². Volteris pirmasis nurodė, kokias raides kurie tomai apima.

Turbūt antrasis dėl S. Daukanto raštų į Kivylius buvo nuvykęs minėtas M. Davainis-Silvestraitis. Jis rašė: „Daktaras Laonas Kovnockis [...], pirm Kaledę 1891 m. malonei pakvete manę pas savęs dėl suvedimo į redą rankraščių ir medegos likusios po smerties Jo Garbingojo Strujaus S. Daukanto. Aš tą nors ne suvisum puikai, kiek suspedamas pri jo brolio pagelbos par keles dienas padariau 1891 m. 19 Grudžio Kiviliūse...“. Toliau pateiktas Daukanto raštų, knygų numeruotas sąrašas, kurias Silvestraitis rado Kivyliuose. 49-uju numeriu pažymėtas DLL aprašytas taip: „Lenkiškas žodynas nū pradžios lig į galui, turentis trejose knygose 1020 lapų in folio, ten yra apie 72,632 žodžių. Če tiktai par puse pri lenkiškų yra prirašyti lietuviški žodžei Žemaitiškos tarmes“ [VUB, F. 1/E 68; rankraščio juodraštis yra LKLİB, F.1/1107]. Kaip matyti, Davainis-Silvestraitis suskaičiavo lapus, net žodžius (greičiausiai suskaičiavęs kelių ar keliolikos lapų žodžius išvedė aritmetinį vidurkį visam žodynui), bet nei pirmas, nei antras skaičius netikslus (žodžių skaičių padidino net 16 tūkstančių). Davainio-Silvestraičio sudarytas sąrašas 1898 m. pateko ir į spaudą, kur mažai redaguotas yra ir DLL aprašas [Medega, 1898, p. 26].

1893 m. buvo 100-osios S. Daukanto gimimo metinės. Ta proga skelbtuose raštuose apie Daukantą, be jau minėto Volterio straipsnio, dar dviejose vietose kalbama apie DLL. Jį mini S. Baltramaitis Daukanto raštų bibliografijoje: „Польско-литовский словарь, состоящий из 3-х томов А по Z 1020 листов f. около 72 632 слов., [Балтрамайтис, 1893, с. 411]. Antrasis apie DLL užsimena Jonas Jablonskis: „Lenkiškas žodynas, su išvertimu maž-daug pusės žodžių į lietuvišką kalbą, trjs tomai (A—M, N—P,

² Yra išlikęs Volterio lietuviškas rankraštis su ta pačia informacija: „Toliaus randasi rankaszytyje lenkiszka-lietuviszkas žodynas susidedantis isz 3 pėdų (tomų), A—M, N—P, R—Z“ [LKLİB, F.1/2271].

R – Z). Rankraščiai“ [Jablonskis, 1932, p. 36]. Tiek Baltramaitis, tiek Jablonskis sakėsi naudojėsi ir J. Šliūpo, ir E. Volterio, ir M. Davainio-Silvestraičio medžiaga. Baltramaičio citatoje akivaizdesnė Davainio-Silvestraičio įtaka (Baltramaitis sako naudojėsis jo rankraščiu), o Jablonskio – ir Silvestraičio, ir Volterio. Nei Baltramaitis, nei Jablonskis turbūt nebuvo matę DLL, kai rašė apie jį.

Lenkų spauda pirmą kartą pateikia žinių apie Daukanto DLL (jei neimsime lenkiškai parašyto, bet Vilniuje išleisto jau minėto A. Kašarausko straipsnio) turbūt 1899 m. S. Orgelbrando enciklopedijoje: „Dowkont, Szymon [...] w rękopisie zostawił słownik polsko-litewski“ [Orgelbrand, 1899, p. 455] (ankstesniame, 1883 m. šios enciklopedijos leidime straipsnio apie S. Daukantą iš viso nėra). Kaip nurodyta tekste, duomenų čia imta iš E. Volterio ir L. Geitlerio raštų.

Tad tuo metu, kai Daukanto žodynas buvo Kivyliuose pas Kaunackius, tik du apie jį rašė žmonės – E. Volteris ir M. Davainis-Silvestraitis – yra turėję savo rankose. Visi kiti – Baltramaitis, Jablonskis, Orgelbrando enciklopedijos straipsnio autorius – žinias pateikė nematę paties žodyno.

Bemaž 50 metų išbuvusi Kivyliuose, 1911 m. Daukanto biblioteka pateko į Vilnių. Štai ką rašė Ferdinandas Kaunackis Jonui Basanavičiui, siųsdamas ją Lietuvos mokslo draugijai (LMD): „Vardan gimines Kaunackių iš Kivylių siųtu biblioteką Šymona Daukanta Lietuvos Mokslo Draugijai. Aukaujami. Meldžiama Tamstos Daukanta sutvarkiti ją. Miečyslovas Devojno-Sylvestraviče galetu Tamstai pripadieti. Mano vardan prašiket go pagalbon. – Advokatui Janulajčui meldžiu dalejsti visumejliausej – naudoties biblioteka diel sutajsimu biografios S. Daukanto“ [LKLİB, F. 22/766]. Šis laiškas, rodos, J. Basanavičiaus ranka datuotas 1911 m. birželio 15 (28) diena. Atsakymas rašytas 1911 m. liepos 8 (21) d.: „Tamstos ir giminių brangų Simono Daukanto palikimą – jo biblioteką ir kitus raštus – Lietuvos Mokslo Draugija yra gavusi, ir jos vardu Komitetas taria Tamstai ir Jusų visai giminei nuoširdžiai ačiū už tą brangią mūsų Draugijai auką!“ [LKLİB, F. 22/1487]. Laišką pasirašė Jonas Basanavičius ir Jonas Vileišis.

Kaip rodo LMD gautos archyvinės medžiagos registracijos sąsiuvinis, Daukanto biblioteka pateko į LMD fondus 1911 m. birželio mėnesį [LKLİB, F. 22/1018, p. 6]. Netrukus vykusiame LMD metiniame susirinkime (1911 m. liepos 12 (25)–15 (28) d.) pateikta 1910–1911 m. apyskaita, kurioje sakoma, kad „draugijai paaukota Simano Daukanto biblioteka, sudėtyta aštuoniuose skryniuose, kuri dar tebėra nesuskaityta“ [LKLİB, F. 22/9; tas pat pranešama ir LT, 1911, t. 2(1), p. 135]. Padėkos laiškas F. Kaunackiui datuotas vos 4 dienos prieš visuotinio susirinkimo pradžią – aišku, kad per tokį trumpą laiką didžiulis – 22 pūdų ir 20 svarų [LKLİB, F. 22/

1018, p. 6], t. y. apie 370 kg Daukanto archyvas negalėjo būti sutvarkytas. Tai buvo atlikta kiek vėliau.

LMD kataloge Nr. 10 (rankraščių registracija) DLL įrašytas 15 numeriu [LKLİB, F. 22/1014]. Aprašas rusiškai: „Словарь польско литовский. fol. Рукопись в трех больших томах в переплетах. – Словарь польский полный, от А до Z, слова же литовские занесены только изредка, где-негде“. Toliau aprašytas kiekvienas tomas atskirai: pateikta puslapių skaičius, nurodyta, kuria raide prasideda ir kuriuo žodžiu tomas baigiasi.

Nustatant Daukanto rankraščių registravimo LMD laiką, svarbi viena smulkmena. LMD archyve yra Vilniaus lietuvių šelpimo draugijos kvietimas J. Basanavičiui (datuotas 1911 m. liepos 21 d.) atvykti į draugijos valdybos posėdį liepos 23 dieną. Ant šito spausdinto kvietimo įvairiomis kryptimis 3 kartus atspausstas antspaudėlis „SIM. DAUKANTO“ ir 2 kartus – antspaudėlis „S. DAUKANTAS“ [LKLİB, F. 22/9], abu su nedideliais papuošimais [plg. Kisarauskas, 1984, p. 42]. Matyt, LMD buvo užsakiusi padaryti šiuos antspaudėlius, ir liepos pabaigoje J. Basanavičius ant buvusio po ranka kvietimo galėjo juos išbandyti. Kaip nurodo O. Miciūtė, pirmasis antspaudėlis buvo skirtas rankraščiams: „[registruotieji [Daukanto] rankraščiai suantspauduoti LMD antspaudu ir užrašu – Sim. Daukanto“ [Miciūtė, 1947, p. 181]. DLL irgi turi šias žymes. Matyt, per mėnesį ar kelis DLL buvo antspauduotas, įregistruotas ir turėjo tapti prieinamas skaitytojams.

Kaip minėta, dar pats F. Kaunackis prašė leisti Daukanto archyvu naudotis advokatui Augustinui Janulaičiui, ketinusiui rašyti Daukanto biografiją. A. Janulaitis, tuo metu gyvenęs Vilniuje [LT, 1911, t. 2(1), p. 147] ir aktyviai dalyvavęs LMD veikloje [plg. LT, 1911, t. 2(1), p. 143–144], tikriausiai galėjo iš karto naudotis Daukanto archyvu, vos tik jis pasiekė LMD. 1913 m. „Lietuvių tautoje“ pasirodė plati Janulaičio rašyta Daukanto biografija (išleidžiama ir atskira knygele), kur tarp rankraščių 10-ujuo numeriu registruotas DLL: „Žodynas lenkiškai – lietuviškai (Be antrašo. 3 tomai. I t. – A–M 733 pusl. fol. II t. – N–P 704 pusl. fol. III t. – R–Z 822 pusl. fol. Darbas nepabaigtas. Daug žodžių neišversta lietuvių kalbon)“ [LT, 1913, t. 2(2), p. 283; Janulaitis, 1913, p. 45]. Kad A. Janulaitis DLL turėjo savo rankose, rodo žodžiai „be antrašo“, nes niekas kitas šito dar nebuvo nurodęs.

Matyt, maždaug tuo pačiu metu, kaip ir Janulaitis, Daukanto žodynu naudojosi Kazimieras Būga. Įdomus yra jo 1911 m. spalio 15(28) dienos laiškas J. Basanavičiui, kuriame rašoma: „Lig pavasariui gyvėsiu Lietuvoje. [...] Lapkričio pradžioje norėčiau būti Vilniuje ir kokias 3–4 dienas pasidaruoti Mokslo Draugijos knygyne. [...] Norėčiau, kad Daukanto rankraščiai tuo laiku būtų namie: mano kelionės tikslas Daukanto rankraščiai – žodynas ir kas kita“ [LKLİB, F. 22/656]. Iš laiško matyti, kad K. Būga jau

žinojo apie Daukanto žodyną ir kitus jo rankraščius, patekusius į LMD. Tai, kad Būga jau planavo, kiek jis galės dirbti prie Daukanto rankraščių, leidžia spėti, kad tuos rankraščius (vadinasi, ir DLL) jis jau anksčiau buvo matęs. Ir iš tiesų, kaip liudija 1911 m. liepos 16(29) dienos Būgos rankos įrašas LMD bibliotekos išduodamų knygų sąrašė [LKLİB, F. 22/1506, p. 19], jis lankėsi LMD bibliotekoje jau po to, kai čia buvo patekęs Daukanto archyvas. Sunku įsivaizduoti, kad Būga būtų galėjęs susilaikyti nepavartęs Daukanto rankraščių, kurie traukė kalbininką nuo pat karjeros pradžios.

1911 m. lapkričio 23 (gruodžio 6) dieną Būga skolinosi 19 knygų iš LMD bibliotekos, tarp kurių net 9 leistos Daukanto – įrašai bibliotekos knygoje daryti paties Būgos ranka [LKLİB, F. 22/1506, p. 21]. Matyt, jis įvykdė savo ketinimą kelias lapkričio dienas praleisti Vilniuje prie Daukanto rankraščių.

Po dviejų mėnesių Būga jau rašė Janiui Endzelynui (1912 m. sausio 28 (vasario 10) dieną): „Mokslo draugijos arkive yra Daukanto rankos rašto lenkiškas-lietuviškas žodynas, kur žodį *waka* randame trise vietose, sub verbis *krowa* (~*krówka* = *wakéle*), *pstrucha* ir *siwocha*“ [Būga, 1961, t. 3, p. 855]. Būga remiasi medžiaga iš įvairių DLL vietų, tad prie šio žodyno jis turėjo ne priešokiais padirbėti. Netrukus Būga ir savo straipsniuose ima naudotis DLL medžiaga, pirmą kartą bene 1914 metais „Славяно-балтийские этимологии“ [Būga, 1958, t. 1, p. 456]. Jis buvo pirmasis, naudojėjęs DLL mokslo tikslais.

Medžiagą iš DLL Būga yra surašęs į lapelius – pririnko nemaža žodžių būsimajam savo lietuvių kalbos žodynui. Į pradėtą žodyną (iki žodžio *antš-tikti*) pateko bene 9 DLL žodžiai: *eguona* [Būga, 1961, t. 3, p. 300], *agliai* 317, *aglus* 318, *aičioti* 324, *aikstis* 327, *akyvaizda* 361, *akstis* 381, *alksnys* 409 ir *ankštaros* 472. Vėliau, Juozui Balčikonui emus rengti Lietuvių kalbos žodyną (LKŽ), Būgos žodyno kartoteka tapo naujai rengiamo žodyno pagrindu, Būgos DLL išrašai pateko į LKŽ kartoteką ir į patį LKŽ.

Kokius gi žodžius išsirašinėjo Būga iš DLL? Pasklaidžius LKŽ kartoteką (kai kurių dar nespausdintų raidžių medžiaga), pastebėti šie Būgos iš DLL nurašyti žodžiai: *takisziis*, *taukscioti*, *tepuklas*, *trakas*, *tryszké*, *tundus*, *tuntas*, *tupele*, *twajgas*, *ublada*, *ùbùrda*, *ùlektis*, *unkuris*, *urszti*, *pri-urszta*, *i-urzinti*, *uzamù*, *uzdamu*, *ùzgaule*, *su-wazoti*, *wendrietis*, *wizgis*, *zombti*, *zope*, *zujkunas*, *zurnyla*, *załwas*, *zajma*, *zajmoteis*, *żalisa*, *żalukas*, *żebele*, *żebeloti*, *pri-żebeloti*, *żergszta*, *żernas*, *żiaudus*, *żibe*, *żibincziùs*, *żydras*, *żijbties*, *żiogris*, *ap-żùlpinti*, *żiure*, *żiużis*, *żlauktaj*, *żleberis*, *żlugis*, *żwajzdie*, *prisi-żwarbinti*, *żwarbti*, *nu-żwarbti*, *żwigulys*, *żwigulùti*, *żwygulùti*, *żwygulingas*, *żwylis* ir kt. Iš šių pavyzdžių galima spręsti, kad Būgai visų pirma rūpėjo išrinkti liaudiškus žodžius. Jis nenusirašydavo naujadarų arba žodžių, kuriuos galėjo įtarti esant ne liaudiškus, pavyzdžiui, išrašė *żergszta*, o šalia esantį *żergsz-tumas* praleido, *iurzinti* pasiėmė, o *iurzinimas* – ne. Bet Būga noriai nuraši-

nėjos retesnius žodžius, žemaitiškes (*twajgas, ublada, žajma, žalisa, žleberis* ir kt.), žodžius, iš kitur nefiksuotus (*zombti, zope, zujkunas, zurnyla* ir kt.). Pasitaikė nurašyti ir Daukanto iš Sirvydo paimtus *tundus, rumbus* – *gnušny*.

Tokiais principais Būgos atrinkti DLL žodžiai pateko į LKŽ (deja, tik su bendra nuoroda *S. Dauk.*). Yra žodžių, žinomų vien iš DLL ir į LKŽ patekusių tik Būgos dėka, pvz.: *aglus* „kartus, aitrus“, *drumsčius* „drumstėjas“, *elzinti* „myluotis, meilikauti“, *erglinti* „kvailiu versti“, *eržingas* „aistringas“, *gaisma* „giedojimas“, *gligždis* „kūlė, plaktukas“, *išklegždinti* (: *išklegžti*), *klušterėti* „šliūkštelėti“, *kuvyksčioti* „kvykti“, *mėklas* „akylas, atsargus“ (plg. *mėklus*), *mėkliai* adv., *nusielgauti* „prisitarnauti“, *pampnoti* „niurnėti, niurzgėti, bambėti“, *parsarioti* „sugrįžti (po niokojimo)“, *paslygti* „nulenkti“, *pastrubas* „apytrumpis, trumpokas“, *pydytojas* „kas pydo, sunkiai neša“, *pryšainis* „priešingas“, *pryšas* „priešingas“, *rumalotojas* „imtyni inkas“, *sukrauloti* „sudėlioti“, *svilisa* „svilėsiai“ ir kt. Jie nustatyti remiantis LKŽ kartoteka – iš Būgos rašysenos.

Iš Būgos lapelių į LKŽ pateko ir vienas kitas liaudiškas DLL posakis, palyginimas, pvz., *pukšno [ja] kaip ežis pasipūtęs* [LKŽ, t. 10, p. 866]; *pampno [ja] kaip ubagas, kruopus pabėręs* [LKŽ, t. 9, p. 311]; *šunų pušis* [LKŽ, t. 10, p. 858].

Tad Būga yra pirmasis DLL turtų skelbėjas, pirmasis kalbi inkas, juos panaudojęs mokslo reikalams. Iš Būgos raštų DLL duomenimis naudojosi ir kiti kalbininkai (pvz., E. Frenkelis iš „Kalbos ir senovės“ [Būga, 1959, t. 2, p. 156] žinojo žodį *žvygulyš* [Fraenkel, 1965, p. 1328]).

Kas dar, be Būgos, naudojosi LMD saugomu Daukanto žodynu, dabar sunku nustatyti. Juo galėjo naudotis, tarkim, įvairių žodynų autoriai, bet įrodyti šito kol kas nepavyko.

Tarpukario laikotarpiu Lietuvos gyventojams nebuvo paprasta patekti į Vilnių, priklausiusį Lenkijai. Lietuvoje leistuose raštuose dažnai mi ima, kad Daukantas rašęs žodyną ar žodynus, bet tikriausiai tai tik netiesioginė iš kitų šaltinių gauta informacija. Apie DLL užsimena G. Rutenbergas [1922, p. 26], puslapių skaičių pateikęs pagal Janulaitį; A. Merkelis [1931, p. 16] – puslapiai irgi pagal Janulaitį, tik per klaidą vietoj 2259 parašyta 2659; P. Sūdžius [1934, p. 25]; M. Biržiška [1937, p. 153] – duomenys iš Šliūpo; V. Maciūnas [1939, p. 156] – duomenys iš M. Biržiškos.

Po Antrojo pasaulinio karo O. Miciūtė iš karto suregistravo išlikusį ir patekusį LTSR MA Lietuvių literatūros instituto žinion S. Daukanto palikimą, tarp kitų raštų ir DDL [Miciūtė, 1947, p. 190]. Pokario metais Daukanto žodyno tyrėjas buvo J. Kruopas, 1961 m. paskelbęs straipsnį apie Daukanto leksikografijos darbus [Kruopas, 1961]. Kruopas suskaičiavo DLL žodžius

(ir lenkiškus, ir lietuviškus), apžvelgė įvairius žodyno leksikos sluoksnius: dialektizmus, naujadarus, archaizmus ir kt.

Pokarinėje mūsų istoriografijoje, kur rašoma apie Daukanto veiklą, apžvelgiama lietuvių leksikografija, dažnai minimas ir DLL [Endzelins, 1982, p. 365; Lebedys, 1972, t. 2, p. 274, 288; Lukšienė, 1955, p. 13; Būtėnas, 1957, p. 104; Liet. lit. ist., 1957, p. 466; Tolutienė, 1961, p. 105; Balašaitis, 1964, p. 3; Urbutis, 1968, p. 156; LTSR bibliografija, 1969, p. 503; Lukšienė, 1970, p. 347; Merkys, 1972, p. 203–204; Merkys, 1976, p. 20; Palionis, 1979, p. 175; Liet. lit. ist., 1979, p. 88; Sabaliauskas, 1979, p. 36; Balašaitis, 1984, p. 90–91]. Beveik visi, rašę jau pasirodžius Kruopo straipsniui, juo daugiau ar mažiau rėmėsi.

Dirbdamas LKŽ ats. redaktoriumi, J. Kruopas užsakė DLL fotografuotinę kopiją. Mikrofilmai padaryti 1962 rugsėjo 28 d. [MRK], o fotokopijos – 1962 gruodžio 27 d. [FRK]. Dabar kopija ir negatyvai yra LKLI žodynų skyriuje, ir LKŽ darbuotojams nebūtina prireikus ieškoti originalo. DLL ne syki naudojosi, pavyzdžiui, žodynų skyriaus darbuotojas K. Pakalka, rašydamas disertaciją [1964, p. 216] ar savo straipsnius [1981, p. 80; 1983, p. 77].

Daukanto DLL yra minėtas ir pokario lenkų spaudoje. J. Otremskio teiginys, kad Daukantas buvęs lenkų-lietuvių kalbų žodyno autorius ir kad K. Būga jo rankraščio medžiagą suvartojęs – „zużytkował“ [Otrębski, 1958, s. 96] – ne visai tikslus, nes Būga tik dalį žodžių įtraukė į kartoteką. O Z. Brockis, anotuodamas J. Kruopo straipsnį [Kruopas, 1961] ir pagal jį aprašydamas DLL, net priekiaštavo, kad Didžioji lenkų enciklopedija, Lenkų biografinis žodynas ir Mažasis Europos tautų žodynas per mažai informavę apie kalbinius Daukanto darbus, net neužsiminę apie DLL [Brocki, 1970, p. 335, 339]. Taip pat Niujorke 1959 m. lenkų kalba išėjusioje lenkų žodynų bibliografijoje minimas Daukanto DLL rankraštis [Lewanski, 1959, p. 32]. Bet Lenkijoje išėjusioje P. Gžegorčiko lenkų žodynų bibliografijoje šio žodyno nėra [Grzegorzczuk, 1967]; tai yra nurodęs ir V. Urbutis [1968, p. 156].

Pokario laikotarpiu išėivijos raštuose apie DLL galima rasti Vaclovo Biržiškos veikaluose [1954, p. 364–365; 1957, p. 47; 1965, p. 10, 16]. Tik Vac. Biržiška „Lietuvių enciklopedijoje“ ir „Aleksandryne“ kažkodėl rašo, kad DLL baigtas apie 1865 m., nors Daukantas mirė 1864 m. gruodžio mėn. Galbūt taip Biržiška norėjo parodyti, kad Daukantas žodyną rašė iki pat mirties, o gal čia kokia korektūros klaida.

Aleksandras Kuršaitis į savo keturtomio lietuvių kalbos žodyno santrumpas yra įtraukęs ir Daukanto lenkų-lietuvių kalbų žodyną [Kurschat, 1968, p. XXIV]. Kaip jis nurodo, informacija apie DLL imta iš Būgos raštų.

Matyt, per juos į A. Kuršaičio žodyną pateko nuorodos *Daukant. žodynas*, pvz., prie žodžio *šakumas*.

Baigiant dera pabrėžti, kad mokslo reikalams DLL buvo naudotas visų pirma Būgos, vėliau – Kruopo, o dabar retkarčiais LKLI Žodynų skyriaus darbuotojų bei kitų kalbininkų. Daugiausia skelbtos DLL medžiagos yra Būgos raštuose ir Kruopo straipsnyje bei LKŽ. Bet vis dėlto čia patekusi tik dalelė DLL turtų, rankraštinio Daukanto žodyno žodžiai ir šiaudien dar tebesiskina kelią į mokslinę literatūrą.

THE HISTORY OF THE GREAT POLISH-LITHUANIAN DICTIONARY OF S. DAUKANTAS

Summary

An attempt is made to describe the history of manuscript of the main dictionary (1850–1856) of Simonas Daukantas, i.e. to show when and where the manuscript was created and what fate it suffered from the time of its creation till nowadays. It is also shown to what extent the vocabulary of the Daukantas's dictionary has penetrated into Lithuanian linguistic literature. It is argued that quite a lot of words of the dictionary haven't penetrated into scientific circulation yet.

LITERATŪRA

Akelaitis, 1925 – Akelaičio M. laiškai / Parengė A. Janulaitis // *Tauta ir žodis*. 1925. Kn. 3. P. 292–321.

Balašaitis, 1964 – Balašaitis A. Simonas Daukantas: (100 metų mirties sukaktį minint) // *Kalbos kultūra*. 1964. Nr. 7. P. 3–5.

Balašaitis, 1984 – Balašaitis A. Žodžiai ir žodynai. V. 1984.

M. Biržiška, 1937 – Biržiška M. Daukantas // *Lietuviškoji enciklopedija*. K., 1937. T. 6. P. 138–156.

Vac. Biržiška, 1954 – Biržiška Vac. Daukantas // *Lietuvių enciklopedija*. Čikaga a, 1954. T. 4. P. 363–365.

Vac. Biržiška, 1957 – Biržiška Vac. Senųjų lietuviškų knygų istorija. Chicago, 1957. T. 2.

Vac. Biržiška, 1965 – Biržiška Vac. Aleksandrynas. Čikaga, 1965. T. 3.

Brocki, 1970 – Brocki Z. Wśród nowszych litewskich prac z zakresu historii leksykografii litewskiej: Dwie prace z zakresu historii lit. terminologii nauk // *Por. Jęz. Warszawa*, 1970. N 5. S. 335–339.

Būga, 1958–1961 – Būga K. Rinkiniai raštai. V., 1958. T. 1; 1959. T. 2; 1961. T. 3.

Būtėnas, 1957 – Būtėnas J. Lietuvių literatūros istorija. K., 1957. T. 1.

Dembskis, 1901 – Dembskis V. Ar vyskupas Valančius (Volončauskas) nebuvo viliugu lietuvytės? Chicago, 1901.

Endzelins, 1982 – Endzelins J. Darbu izlase. Rīga, 1982. Sēj. 4, d. 2.

Fraenkel, 1965 – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg; Göttingen, 1965. Bd. 2.

- Grzegorzcyk, 1967 — Grzegorzcyk P. Index lexicorum Poloni Bibliografia słowników polskich. Warszawa, 1967.
- Jablonskis, 1932 — Jablonskis J. S. Daukanto gyvenimas ir raštai // Jablonskio raštai. K., 1932. T. 1. P. 28–38.
- Janulaitis, 1913 — Janulaitis A. Simanas Daukantas. V., 1913.
- Janulaitis, 1969 — Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. V., 1969.
- Kašarauskas, 1862 — K. A. K. [Kašarauskas A. P.] Rzecz o litewskich słownikach i ogólny pogląd na kraje litewskie // Pismo Zbiorowe Wileńskie. Wilno, 1862. S. 133–168.
- Kisarauskas, 1984 — Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai 1518–1918. V., 1984.
- Kruopas, 1961 — Kruopas J. S. Daukanto leksikografiniai darbai // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1961. T. 4.
- Kurschat, 1968 — Kurschat A. Litauisch-deutsches Wörterbuch: Thesaurus Linguae Lituanaicae. Göttingen, 1968. Bd. 1.
- Lebedys, 1972 — Lebedys J. Lituaniškosios kalbos V., 1972. T. 1–2.
- Lewanski, 1959 — Lewanski R. A Bibliography of Slavic Dictionaries (Polish). N. Y., 1959. Vol. 1.
- Liet. lit. ist., 1957 — Lietuvių literatūros istorija. V., 1957. T. 1.
- Liet. lit. ist., 1979 — Lietuvių literatūros istorija. V., 1979. T. 1.
- LTSR bibliografija, 1969 — LTSR bibliografija. Ser. A. T. 1. Knygos lietuvių kalba. V., 1969.
- Lukšienė, 1955 — Lukšienė M. Simonas Daukantas // Daukantas S. Rinkti raštai. V., 1955. P. 3–35.
- Lukšienė, 1970 — Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje. K., 1970.
- Maciūnas, 1939 — Maciūnas V. Lituaništinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje. K., 1939.
- Medega, 1898 — Medega S. Daukanto biografijai. Shenandoah, 1898.
- Merkelis, 1931 — Merkelis A. Du garsingieji žemaičiai. K., 1931.
- Merkys, 1972 — Merkys V. Simonas Daukantas. V., 1972.
- Merkys, 1976 — Merkys V. Simonas Daukantas ir jo raštai // Daukantas S. Raštai. V., 1976. T. 1. P. 5–32.
- Miciūtė, 1947 — Miciūtė O. Simano Daukanto rankraštinis palikimas // Liet. lit. inst. darbai. K., 1947. T. 1. P. 177–217.
- Orgelbrand, 1899 — Orgelbrand S. Encyklopedija Powszechna. Warszawa, 1899. T. 4.
- Otrębski, 1958 — Otrębski J. Gramatyka języka Litewskiego. Warszawa, 1958. T. 1.
- Pakalka, 1964 — Pakalka K. Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Filol. m. kand. disert. V., 1964. [VUB]
- Pakalka, 1981 — Pakalka K. Pieštukas // Kalbos kultūra. 1981. Nr. 41. P. 80–81.
- Pakalka, 1983 — Pakalka K. Degtukas // Kalbos kultūra. 1983. Nr. 44. P. 76–78.
- Palionis, 1979 — Palionis J. Lietuvių literatūrinės kalbos istorija. V., 1979.
- Rutenbergas, 1922 — Rutenbergas G. Simanas Daukantas lietuvių atgimimo pranašas. K., 1922.

Sabaliauskas, 1979 – Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m. V., 1979.

Sūdžius, 1934 – Sūdžius P. Vargo pelė. Seda, 1934.

Šliūpas, 1977 – Šliūpas J. Rinkiniai raštai. V., 1977.

Tolutienė, 1961 – Tolutienė B. Antanas Juška leksikografas // Literatūra ir kalba. 1961. T. 5. P. 87–377.

Urbutis, 1968 – Urbutis V. (Kn. rec.: Grzegorzczak, 1967) // Baltistica. 1968. T. 4(1). P. 153–158.

Wolter, 1893 – Wolter E. Simon Dowkont // Mitt. der Lit. Litterarischen Ges. Heidelberg, 1893. Bd. 3, H. 15. S. 260–265.

Балтрамайтис, 1893 – Балтрамайтис С. Список печатных трудов Довконта // Живая старина. СПб., 1893. Т. 3. С. 408–412.

Вольтер, 1887 – Вольтер Э. Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года. СПб., 1887.

Клепиков, 1959 – Клепиков С. А. Филиграни и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII–XX вв. М., 1959.

Trumpinimai

DLL – Simono Daukanto Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas (rankraštis saugomas LKLIB, F. 1/SD 12).

FRK – Fotokopijų registracijos knyga (saugoma LKLI Žodynų skyriuje).

LKLIB – LR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto biblioteka.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. V., 1956–1986. T. 1–14.

LMD – Lietuvių mokslo draugija.

LT – Lietuvių tauta. V., 1911–1913. T. 2(1)–2(2).

MAB – LR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka.

MRK – Mikrofilmų registracijos knyga (saugoma LKLI Žodynų skyriuje).

VUB – Vilniaus universiteto biblioteka.

Vilniaus universitetas
Baltų filologijos katedra

Įteikta
1989 m. balandžio 30 d.